

Милена Спасовски

редовни професор у пензији
spasovskimilena@gmail.com

Даница Шантић

Географски факултет, Универзитет у Београду
danicam@gef.bg.ac.rs

Миграције становништва као детерминанта развитка и размештаја становништва Србије у последњих пола века

Транзицију миграционих феномена у Србији карактерише прелаз од доминације локалних миграција до 60-их година, ка доминацији регионалних пресељавања и миграција на релацији град–град од 80-их година, до принудних миграција 90-их година XX века. Ови трендови одвијали су се истовремено, уз интензивирање емиграционих кретања међународног карактера из Србије. То су, уз методолошке разлике у пописивању мигрантског становништва, важне детерминанте промена у просторном размештају популационих потенцијала у Србији. У раду је праћена миграциона компонента у раздобљу од 1961. до 2011. године, односно у последњих пола века, преко сагледавања њеног утицаја на скуп градских насеља и општинских центара, на једној, и осталих насеља, на другој страни, односно на руралном и урбаном простору Србије. Управо су транзициони трендови у односима природног прираштаја и миграционог салда формирали савремени размештај и концентрацију укупног становништва и појединих његових сегмената. При томе су емиграциони и имиграциони трендови битније одредили преразмештај градског становништва, мигрантског становништва, становништва са вишим образовним нивоом и становништва у терцијарном и кварталном сектору делатности на почетку XXI века. И коначно, приказ густине и концентрације мигрантског становништва у савременом периоду упућује и на значење економских, социјалних и осталих детерминанти просторног развоја у транзицији миграционих феномена у Србији.

Кључне речи: миграције, просторни размештај, концентрација, становништво, Србија.

Population Mobility as a Determinant of Development and Spatial Distribution of Population in Serbia in the Last Fifty Years

The transition of migratory phenomena in Serbia is characterized by the transition from the predominant local migration in the 1960s, dominance of regional resettlement and migration between cities since the 1980s to the forced migration of the 1990s. These trends were paral-

lel with the intensification of international migrations. These, along with methodological differences in conducting the migrant population in population censuses, are important determinants of changes in the spatial distribution of population potentials in Serbia. This paper evaluated the migration component from 1961 to 2011. or in the last half century, through consideration of its impact on the transformation of rural and urban areas of Serbia. The transitional trends in the relations between natural increase and net migration formed the modern population decline on one and population concentration on other side and their individual segments. In doing so, emigration and immigration trends significantly determine the relocation of the urban population, immigrant population, the population with a higher educational level and population in the tertiary and quaternary sector activity at the beginning of the XXI century. Finally, the display density and concentration of migrant population in the contemporary period also indicates the importance of economic, social and other determinants of spatial development in the transition of migratory phenomena in Serbia.

Key words: migration, territorial distribution, population concentration, Serbia.

У географским проучавањима, просторни аспекти популационих феномена представљају основу за сагледавање промена територијално-демографске структуре простора, као полазишта одрживог регионалног развоја. То имплицира да су промене у распореду и размештају становништва веома важан сегмент популационих истраживања, који у себи садржи основне тенденције у демографском развоју, уз истовремено сагледавање веза демографских и осталих просторних система, које се манифестују у развоју насељености у дужем историјском периоду. За научна истраживања, а пре свега за примену научних резултата, веома значајно питање јесу прошли, садашњи и будући популациони потенцијали, сагледани према територијалној дистрибуцији од микро-, мезо- до макротериторијалног нивоа.

Поларизованост у популационој динамици на свим регионалним нивоима у Србији, од друге половине XX века до данас, резултат је различитих модела природног обнављања по националности и специфичних карактеристика модерних миграција. При томе су имиграциони и емиграциони трендови битније одредили преразмештај градског, мигрантског и високообразованог становништва и становништва у терцијарном и кварталном сектору делатности. Такође, анализом утицаја миграционе компоненте на популационе потенцијале руралног и урбаног простора у дужем временском раздобљу могуће је јасније сагледати диференцираност простора Србије, издвојити зоне концентрације, са једне, и зоне дисперзије становништва, са друге стране.

Циљ овог рада јесте да укаже на значај миграционе компоненте у преразмештају становништва Србије, те стога овом приликом није могуће елаборирати све аспекте просторних варијација транзиције миграционог феномена као компоненте популационе динамике у свим међупописним периодима. Стога у тексту дајемо осврт на значај миграционог салда на почетку (1961–1971) и на крају посматраног периода (2002–2011), уз нагласак на достигнут степен и ниво концентрације мигрантског становништва у Србији данас.

Значај миграционог салда за формирање популационих потенцијала у Србији према типу насеља

Регионалне разлике у социо-економској трансформацији и развоју саобраћајне инфраструктуре у Србији, од средине XX века до данас, представљају важну детерминанту транзиције демографских феномена. Утицај индустријализације, урбанизације и деаграризације на развитак и размештај становништва у Србији непосредно после Другог светског рата, огледа се у диференцијацији стопе миграционог салда за градска насеља и општинске центре на једној, односно за остала насеља, на другој страни. Заостајање у економском развоју сеоских насеља и појединих региона интензивирало је емиграцију становништва у радном и репродуктивном периоду, што је у повратној спречи ојачало брзину трансформације модела проширене у модел просте замене генерација. На тим основама просторно су поларизовани односи доприноса природног прираштаја и миграција становништва формирању укупних популационих потенцијала у геопростору Србије. Ови процеси су особито диференцирани између градских насеља и општинских средишта, на једној, и сеоских насеља, на другој страни. Отуда детаљнија анализа у последњих пет деценија показује различити локални и регионални значај модела биолошког обнављања и типа миграција становништва за поларизованост у густини насељености, размештају и концентрацији становништва. Анализа показује да су миграције становништва одлучујуће деловале на преразмештај популационих потенцијала у Србији на микро-, мезо- и макро- регионалним нивоима (Spasovski, Šantić, Javor 2014).

Просторна поларизација миграционог салда као компоненте популационе динамике евидентна је већ у периоду 1961–1971. године, јер је позитиван миграциони салдо забележен у 57, а негативан миграциони салдо у 137 општина Републике Србије. То је у вези са чињеницом да је доминантно емиграциони карактер забележен у категорији осталих насеља чак у 149 општина, док је свега 9 општина у овој категорији насеља имало позитиван миграциони салдо. На другој страни, у 136 општина, градска насеља и општински центри били су доминантно имиграциони, док је у 29 општина код ових насеља забележен негативан миграциони салдо. У Војводини је, у посматраном периоду, укупан природни прираштај доминирао над укупним миграционим салдом, али су обе вредности биле позитивне. Негативан миграциони салдо је забележен у 36 општина, што је представљало чак 2/3 општина ове макроцелине. Истовремено, градска насеља и општински центри у 17 општина имали су негативан, а у 28 општина позитиван миграциони салдо. Потпуно супротан тренд је забележен код осталих насеља Војводине. Само на територији општина Нови Сад и Сента, код овог типа насеља забележен је позитиван миграциони салдо. То показује да су већ од 60-их година изражени трендови поларизације популационих потенцијала на основу утицаја миграција становништва, и то како код руралних, тако и код бројних урбаних насеља Војводине. Подаци за Косово и Метохију у овом међупописном периоду показују позитивне вредности укупног природног прираштаја и негативан укупан миграциони салдо. Вишак досељених над

одсељенима забележен је само у 7 општина, док 22 општине карактерише доминантни емиграциони карактер (табела 1, слика 1, 2 и 3).

Табела 1:
Општине Србије према типу миграционог салда, 1961–2011. године

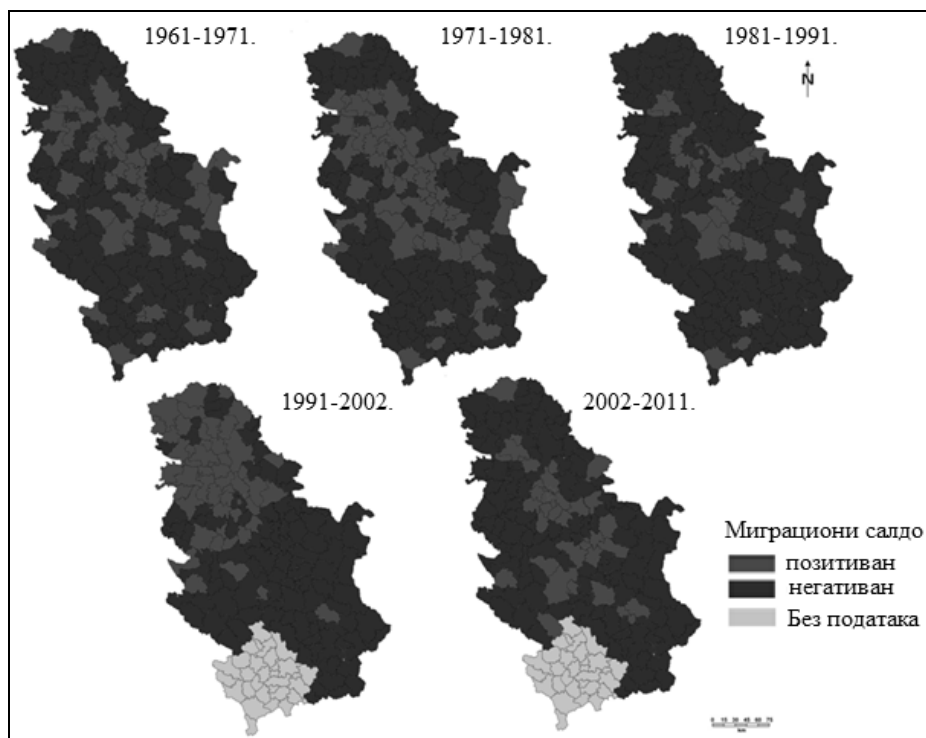
године		Република Србија		Војводина		Централна Србија		Косово и Метохија	
		+	-	+	-	+	-	+	-
1961-1971	општине	57	137	9	36	40	79	7	22
	градска насеља и општински центри	136	29	28	17	107	12	-	-
	остала насеља	9	149	3	42	6	107	-	-
1971-1981	општине	69	130	15	30	44	75	4	25
	градска насеља и општински центри	133	32	32	13	100	19	-	-
	остала насеља	19	139	6	38	12	101	-	-
1981-1991	општине	34	160	5	40	25	94	3	26
	градска насеља и општински центри	103	62	18	27	84	35	-	-
	остала насеља	23	135	7	37	15	108	-	-
1991-2002	општине	54	111	31	14	22	97	-	-
	градска насеља и општински центри	84	81	32	13	51	68	-	-
	остала насеља	50	108	30	14	19	94	-	-
2002-2011 ¹	општине	43	122	7	38	35	84	-	-
	градска насеља и општински центри	62	101	13	32	48	69	-	-
	остала насеља	31	127	2	42	28	85	-	-

Напомена: + позитиван миграциони салдо; - негативан миграциони салдо.

Извор: (Јавор 2014).

¹ У пописима становништва на почетку XXI века промењена је методологија пописивања сталног, односно уобичајеног становништва. Сви становници који бораве дуже од једне године у иностранству нису укључени у стално, уобичајено становништво, док су странци који бораве дуже од годину дана укључени у стално, уобичајено становништво.

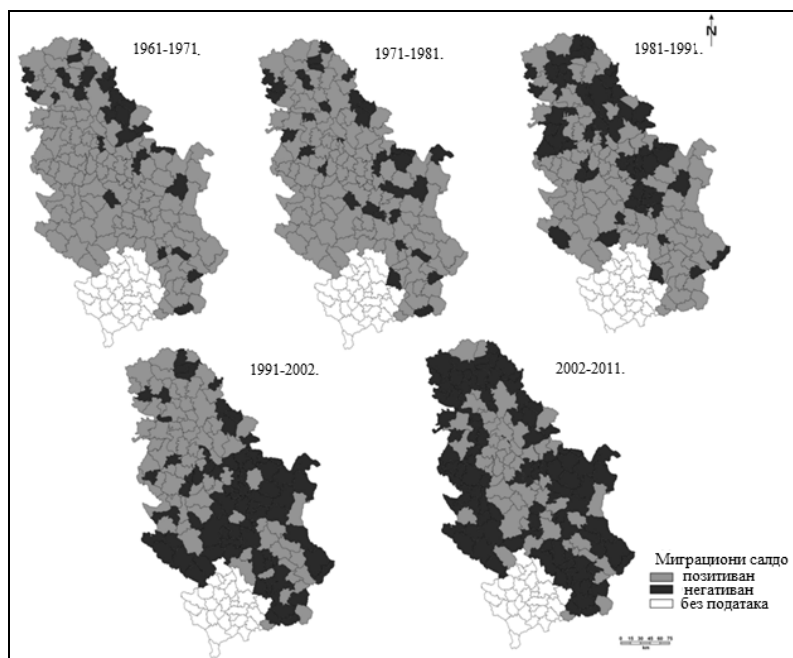
Поларизација простора Централне Србије, и према моделу природног обнављања и према типу и вредностима миграционог салда, израженија је у периоду 1961–1971. године у односу на Војводину. У Централној Србији су вредности просечних десетогодишњих стопа миграционог салда градских насеља и општинских центара 2,5 пута већи у односу на Војводину због утицаја Београда као пола концентрације становништва. И у категорији осталих насеља, стопе миграционог салда имају више вредности, што потврђује већу поларизацију демографских токова у овој макроцелини, у поређењу са Војводином и Косовом и Метохијом. Тако је 79 општина Централне Србије у овом међупописном периоду имало доминантно емиграциони карактер, док је 40 општина имало позитиван миграциони салдо. Поларизација по типу насеља још је израженија, јер је у категорији градских насеља и општинских центара позитиван миграциони салдо забележен у 107 општина, а негативан у 12 општина (централне градске општине територије Града Београда, општине Источне Србије карактеристичне по иселавању становништва у иностранство, општине југоисточне Србије: Трговиште и Црна Трава итд.). У категорији осталих насеља, 99 општина има негативан, а само 6 општина позитиван миграциони салдо (у региону Београда општине Гроцка, Земун и Чукарица, као и општине Врањачка Бања, Крушевац и Лапово) (табела 1, слика 1, 2 и 3; Spasovski, Ilić 1989; Spasovski 1996).

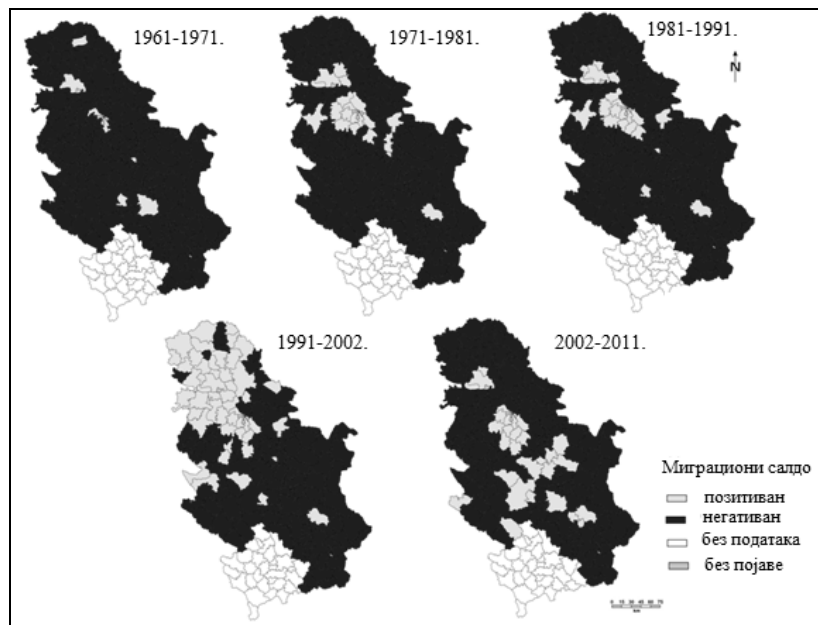
Слика 1: Миграциони салдо општина Републике Србије 1961–2011.
Извор: (Spasovski, Šantić, Javor 2014)

Поређењем два посматрана периода (1961–1971 и 2002–2011) можемо констатовати да су позитивне асполутне вредности природног прираштаја и миграционог салда добиле негативан предзнак уз евидентнију просторну поларизацију утицаја миграција на популациону динамику, односно развој и стање популационих потенцијала у геопростору Србије. У Војводини су просторни односи општина са позитивним и негативним миграционим салдом у међупописном периоду 2002–2011. године релативно стабилни, када су у питању остала насеља, као и општине у целини. Међутим, у категорији градских насеља и општинских центара евидентно је смањење броја општина са позитивним миграционим салдом на свега 13, уз двоструко повећање броја градских насеља и општинских центара са негативним миграционим салдом (32 општине). У Централној Србији видно је смањење броја општина са негативним (84 општине) и повећање броја општина са позитивним миграционим салдом (35 општина). То је у корелацији са незнатним повећањем броја градских насеља и општинских центара који имају негативан салдо миграција (69 општина), док 48 градских насеља и општинских центара карактерише, у последњем међупописном периоду, доминантно имиграциони карактер. Такође, у категорији осталих насеља, поједине општине, посебно у региону Београда, прешле су из раније доминантно емиграционог у имиграциони тип, те данас сеоска насеља, у 17 општина збирно, одликује позитиван миграциони салдо. Важно је нагласити да је Регион Београда привлачио становништво из свих региона и различитих насеља Централне Србије, те да је по попису становништва удео досељених у укупном становништву износио 51,8% (или 859.791 лице). При томе, насеље Београд је привлачило већи број миграната из покрајина, Црне Горе и бивших република СФРЈ (табела 1, слика 1, 2 и 3, Šantić 2006).

Наведени правци поларизације простора Централне Србије и Војводине у компонентама популационе динамике од локалног до регионалног нивоа, од 60-их година XX века до прве деценије XXI века, генерално су текли на једној страни у хомогенизацији простора биолошком депопулацијом и ширењем емиграционих зона. То је имало за резултат стални тренд јачања концентрације укупног становништва по основи миграција у региону Београда и мањем броју регионалних центара нижег функционалног нивоа. Овome треба додати специфично значење присилних миграција од 90-их година XX века, јер је просторни размештај избеглог и расељеног становништва, уз промену дефиниције и методологије пописивања укупног становништва у земљи у пописима 2002. и 2011. године, од значаја за развој и размештај укупних популационих потенцијала у простору Србије.

Слика 2: Миграциони салдо градских насеља и општинских центара Републике Србије 1961–2011. Извор: (Spasovski, Šantić, Javor 2014)

Слика 3: Миграциони салдо осталих насеља Републике Србије 1961–2011. Извор: (Spasovski, Šantić, Javor 2014)

Територијални размештај мигрантског становништва Србије на почетку XXI века

Резултат деловања миграција становништва, манифестован је у изразитој просторној поларизацији територије Србије, али и квантитативних популационих потенцијала. Развитак модерних миграција у другој половини XX века, односно миграције становништва из примарног у остале секторе делатности и из руралних у урбане просторе, променили су односе у броју и распореду аутохтоног и мигрантског становништва. На основу података о становништву које од рођења живи на одређеној територији и досељеног становништва на ту територију и о њиховим основним обележјима, јасно се види сложена демографска ситуација у Централној Србији и Војводини у последња пола века. Према попису становништва 1961. године, у Србији је 62% лица од рођења живело у месту становања, док су 38% укупног становништва била досељена лица. У последњем попису становништва 2011. године, удео аутохтоног у односу на удео мигрантског становништва износио је 55%:45%. Уколико посматрамо само податке за мигрантско становништво у Србији након Другог светског рата, можемо закључити да ову категорију становништва одликује и апсолутни и релативни пораст. Наиме, 1961. године готово 3 милиона лица припадало је категорији досељеног становништва (или 38%), да би тај број 2011. године износио скоро 3,5 милиона, уз повећање удела на 45% (табела 2).

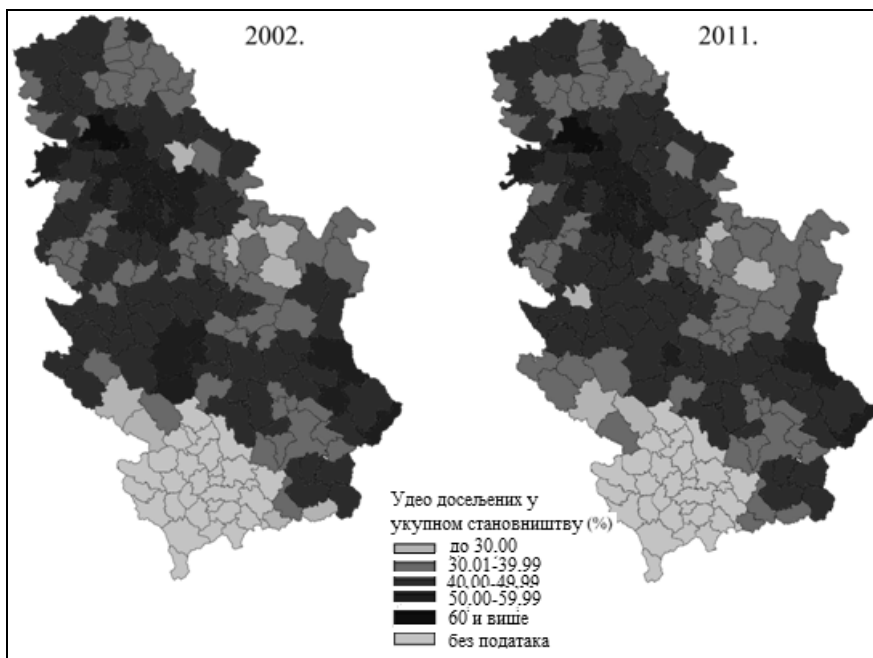
Посматрано по макроцелинама, у последњих пола века знатно је израженија просторна покретљивост становништва Централне Србије и Војводине, него становништва Косова и Метохије, пре свега захваљујући демографским, економским, политичким и другим чиниоцима. У периоду 1961–2011. године број миграната је повећан у Централној Србији са 1.803.407 или 37,4% на 2.345.209 или 44,6%. Значајно је нагласити да се удео мигрантског у укупном становништву од 1981. године до данас одржава у константној вредности од око 45%, са нешто већим уделом 2002. године, од 45,4%, услед избегличког таласа, који је карактеристичан за последњу деценију XX века. На територији Војводине је у периоду 1961–2011. године дошло до незнатног повећања броја и удела мигрантског становништва, и то са 847.816 или 45,7% на 891.856 или 46,2%. Највећи удео мигрантског становништва на овом простору забележен је у попису 2002. године, као резултат присилних миграција у претходној деценији, када су избеглице из Хрватске и Босне и Херцеговине практично „замениле“ колонисте који су се доселили у периоду након Другог светског рата. На Косову и Метохији је у периоду 1961–1981. године дошло до удвостручења броја мигрантског становништва, али услед демографске експанзије, која је била најважнији чинилац пораста боја аутохтоног становништва, удео досељених се није значајно повећао и износио је око 30% (табела 2, Spasovski i Šantić 2004, 3–5).

Табела 2: Аутохтоно и мигрантско становништво Републике Србије, 1961–2011. године

Година пописа	Укупно становништво	Аутохтоно становништво		Мигрантско становништво	
		укупно	%	укупно	%
1961	7642138	4705513	61,6	2936625	38,1
1971	8446591	4894211	57,9	3552380	42,1
1981	9313676	5387635	57,8	3926041	42,2
1991	7759571	4248324	54,7	3511247	45,3
2002	7498001	4065776	54,2	3432225	45,8
2011	7186862	3949797	55,0	3237065	45,0
Централна Србија					
1961	4823214	3019807	62,6	1803407	37,4
1971	5250365	2987841	56,9	2262524	43,1
1981	5694464	3113507	54,7	2580957	45,3
1991	5748682	3149364	54,8	2596318	45,2
2002	5466009	2986977	54,6	2479032	45,4
2011	5255053	2909844	55,4	2345209	44,6
Војводина					
1961	1854965	1007149	54,3	847816	45,7
1971	1952533	1041911	53,4	910622	46,6
1981	2034772	1163901	57,2	870871	42,8
1991	2013889	1098960	54,6	914929	45,4
2002	2031992	1078799	53,1	953193	46,9
2011	1931809	1039953	53,8	891856	46,2
Косово и Метохија					
1961	963959	678557	70,4	285402	29,6
1971	1243693	864459	69,5	379234	30,5
1981	1584440	1110227	70,1	474213	29,9

Извор: (Spasovski i Šantić 2004; RZS, 2013).

Резултат повећања удела мигрантског у укупном становништву у Централној Србији и Војводини огледа се како у пресељавању становништва у периоду јачања модерних миграција (у другој половини XX века доминација миграција село–град, а на почетку XXI века град–град), и цикличном понављању традиционалне просторне мобилности, која је условљена пре свега политичким чиниоцима, тако и у веома израженој биолошкој и укупној депопулацији у ове две макроцеле Србије.

Слика 4: Удео мигрантског становништва у укупном становништву Србије, по општинама 2002–2011. Извор: (RZS, 2004; RZS, 2013)

Посматрано на нивоу нижих територијалних јединица – општина, највећи удео мигрантског становништва на почетку XXI века имао је Град Нови Сад, са више од 60% мигрантског у укупном становништву. Разлог је концентрисање избеглица у последњој деценији XX века на овој територији, али и досељавање становништва из осталих делова Војводине. Овде можемо издвојити општину Петроварадин са уделом досељеног становништва од чак 70%, што је највиши износ у целој држави. Број општина у којима је удео досељеног становништва већи од 50% смањило се у периоду између два пописа становништва 2002. и 2011. године, што је вишеструко повезано са завршетком присилних миграционих токова (избеглице и расељена лица), али и са одмаклим процесом транзиције репродукције и смртности становништва и трендова у транзицији модерних миграција. Највећи удео мигрантског становништва имају поједине општине Региона Београда, али и оне које се налазе у непосредној гравитационој зони главног града, као и у гравитационој зони Новог Сада. Висок удео мигрантског становништва има и општина Врњачка Бања због своје изражене туристичке функције, са којом је, поред географског положаја и традиционалног исељавања, повезано и досељавање расељених лица са Косова и Метохије. Најмањи удео досељеног становништва на почетку XXI века имају општине источне Србије, које се карактеришу емиграцијом становништва, пре свега у земље Западне Европе већ више од 5 деценија, као и општине југозападне Србије, карактеристичне по високом природном прираштају, али, у новије време, и исељавању становништва у иностранство (слика 4).

Типови концентрације мигрантског становништва Србије на почетку XXI века

Да ли су се у периоду од 2002. до 2011. године наставили евидентирани трендови у концентрацији мигрантског становништва или је дошло до њихове стабилизације? Да би се то утврдило, у анализи редистрибуције мигрантског становништва на одређеном простору, коришћен је метод разврставања географских области одређене класе у ранг величина, што омогућава поређење рангова у дужем временском периоду, али и поређење различитих демографских показатеља међусобно, у истом временском периоду. Овај метод је коришћен у циљу валоризације третиране проблематике, као и утврђивања трендова и достигнутог нивоа концентрације мигрантског становништва у другој половини XX и на почетку XXI века. Регионалне разлике у размештају мигрантског становништва Србије после Другог светског рата показују заступљеност и географски размештај 5 зона, односно типова концентрације популације и то: изразито ниске (тип I – густина насељености до 20 миграната/km²), ниске (тип II – густина насељености од 20,01–40 миграната/km²), просечне (тип III – густина насељености од 40,01–60 миграната/km²), високе (тип IV – густина насељености од 60,01–80 миграната/km²) и изразито високе (тип V – густина насељености више од 80 миграната/km²). Овако издвојени типови показују просторну диференцираност размештаја мигрантског становништва Србије, а коефицијенти које из њих добијамо – достигнут ниво размештаја.

Изразито ниска и ниска концентрација мигрантског становништва на почетку XXI века забележена је у 116 (72%) општина Централне Србије и Војводине. У тим општинама је живело 1,3 милиона мигрантског становништва, Исподпросечну концентрацију мигрантског становништва имале су општине у источној, југоисточној и југозападној Србији и Банату. Општине са најмањом концентрацијом мигрантског становништва на почетку XXI века биле су Црна Трава са 3,3 мигранта/km² и Жагубица са 3,6 миграната/km² (табела 3, слика 5).

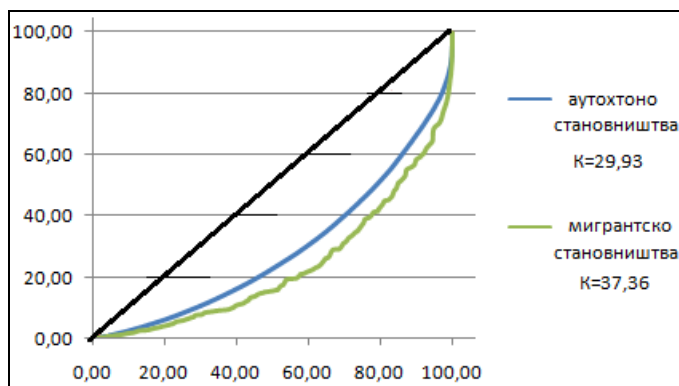
Табела 3: Тип концентрације мигрантског становништва, 2002– 2011.

Тип концентрације		Број општина	становништво		површина (km ²)		густина насељености мигрантског становништва по km ²		
			број	%	број	%	мин.	макс.	средња
изразито ниска (I)	2002	80	676864	19,72	41236	53,21	3,30	28,35	17,15
	2011	84	646006	19,95	43635	56,31	1,82	26,28	15,27
ниска (II)	2002	36	678914	19,78	18191	23,47	28,50	47,69	36,30
	2011	37	631243	19,50	17903	23,10	26,40	46,73	34,48
	2002	30	1012568	29,50	14907	19,24	48,25	99,88	66,22

просечна (III)	2011	21	663991	20,51	10896	14,06	47,34	82,30	60,83
висока (IV)	2002	5	278008	18,10	1580	2,04	103,07	236,76	159
	2011	10	598776	18,49	3931	5,07	83,63	267,28	148,49
изразито висока (V)	2002	10	785871	22,90	1580	2,04	250,98	9336,53	2478,53
	2011	9	697049	21,53	1129	1,46	295,29	8720,00	2563,89
укупно	2002	161	3432225	100	77494	100	3,30	9336,53	187,86
	2011	161*	3237065	100	77494	100	1,82	8720,00	564,59

Извор: (Šantić, 2013; RZS, 2013). Напомена: због упоредивости података, подаци су представљени према важећој територијалној подели Републике Србије из 2002. године

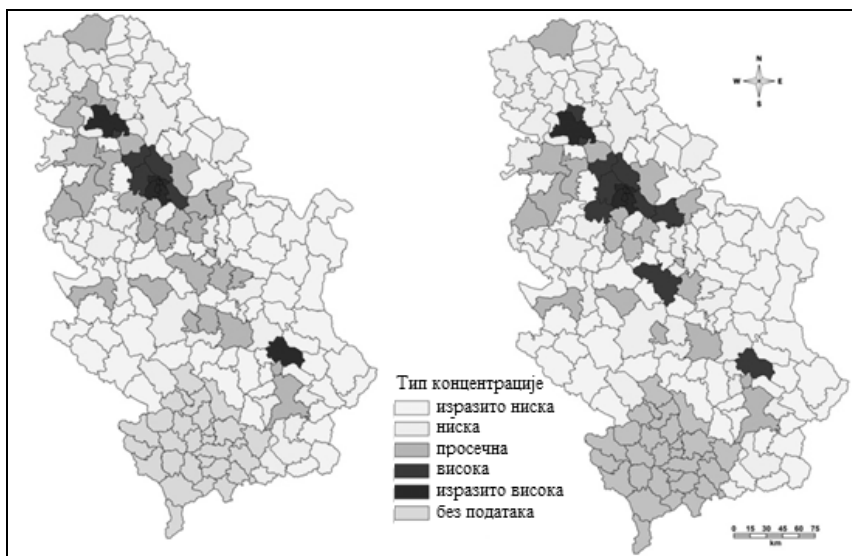
Само 15 општина или 9% њиховог укупног броја имало је концентрацију миграната изнад просека. У њима је живело 30% мигрантског становништва (од чега чак 2/3 у општинама са изразито високом концентрацијом), а захватале су свега 4% укупне територије Централне Србије и Војводине. Вредност средње густине насељености ових простора износила је 2.478,53 ст/км². Просторни обухват ове зоне је везан за општине Стара Пазова, Сремски Карловци, Нови Сад, Ниш, као и општине градског језгра региона Београда. На основу напред изнетог уочава се смањење просторног обухвата имиграционих простора Србије, уз изразитију концентрацију мигрантског становништва, док аутохтоно становништво показује равномернији територијални размештај (табела 3, слика 5, граф. 1)

Графикон 1: Концентрација аутохтоног и мигрантског становништва, 2002. (Šantić 2013)

На основу расположивих података можемо закључити да се трендови у концентрацији мигрантског становништва и даље продубљују, што посредно упућује да је то случај и код других сегмената становништва, односно свих оних који су под посредним, али, пре свега, непосредним утицајем фактора миграција, јер су у периоду од почетка века до данас

настављене миграције становништва из мањих градова и регионалних центара ка Београду, Нишу и Новом Саду. Овакви трендови утичу на повећање концентрације градског становништва, становништва општинских центара, као и активног становништва у терцијарном и кварталном сектору делатности, становништва са завршеном средњом, вишом и високом школом. То показује како је економска, демографска и социјална трансформација централних насеља и одређених региона у Србији од средине XX до почетка XXI века јачала трендове преразмештаја и концентрације становништва.

Слика 5: Типови концентрације мигрантског становништва Србије (без Косова и Метохије), 2002. и 2011. Извор: (Šantić, 2013)

Закључак

Може се генерално закључити да су, у условима вишедеценијске депопулације и снажних унутрашњих миграција и најновијих исељавања међународног карактера младих и образованих људи, исцрпљени ресурси за даљу територијалну редистрибуцију становништва Србије у правцу досадашњих трендова на релацији село–град. Новији правци преразмештаја становништва који су настали на основу миграција из варошица и градова, односно локалних и регионалних центара нижег хијерархијског ранга ка регионима Београда, Новог Сада, Ниша, Крагујевца, Краљева и слично, утичу на даљу просторну прерасподелу млађег радно и за репродукцију способног становништва. То отвара пут демографском изумирању читавих насеља и крајева, у регионима који са свеукупним природним и људски створеним ресурсима могу подржавати бројнију популацију. Отуда потреба да се ревитализују и преокрену будући демографски токови у угроженим крајевима и насељима Србије, а то је могуће само у околностима свеукупног

преображаја привредног и друштвеног амбијента неопходног за опстанак, као и повратак становништва са повољнијим демографским структурним одликама (млађи, образованији). Преусмеравање праваца у размештају становништва у Србији у складу са ресурсима, на свим регионалним нивоима, постали су приоритет за садашње и будуће генерације, јер на већем делу територије Централне Србије и Војводине стање популационих потенцијала у квантитативном, а нарочито у квалитативном (структурном) погледу представљају лимитирајући фактор одрживог развоја Србије.

Као резултат свеукупног демографског развитка стоји чињеница да је Србија међу европским земљама пред којима су у XXI веку као прворазредни изазови у домену демографске проблематике постављају бројна питања и то: рехабилитације рађања, промена праваца миграција, старења становништва, обезбеђење резерви за радну снагу, подизања нивоа образовања и других аспеката. Она се више не могу решавати без потпунијег сагледавања њихове територијалне поларизације на свим регионалним нивоима, односно прецизнијег утемељења релевантних просторних детерминанти популационих феномена. Неопходно је одредити и усмерити активности државе и друштва у циљу сврсисходнијег економског, социјалног и просторног развоја, које би се огледале у мерама популационе политике размештаја људских потенцијала у квантитативном, а пре свега у квалитативном смислу, што представља веома важан демографски изазов.

Литература и извори

- Javor, Vanja. 2014. „Tipovi kretanja stanovništva Srbije“, master rad, Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet.
- Spasovski, Milena, i Jovan Ilić. 1989. „Problemi demografskog razvoja i depopulacije ruralnih prostora u SR Srbiji“. *Zbornik radova Geografskog fakulteta* sv. 36: 133-147.
- Spasovski, Milena. 1996. „Glavni trendovi u prostornom razmeštaju stanovništva u Srbiji.“ *Regionalni razvoj i demografski tokovi u SR Jugoslaviji* 1.
- Spasovski, Milena, i Danica Šantić. 2004. „Migrantsko stanovništvo Srbije“, 2002. *Pregled Srbije i Crna Gora XLVIII* (4): 5-15.
- Spasovski, Milena, i Danica Šantić. 2012. „Trendovi u razmeštaju i koncentraciji stanovništva Srbije – prvorazredni demografski izazov na početku XXI veka“. U *Problemi i izazovi savremene geografske nauke i nastave*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet.
- Šantić, Danica. 2006. „Migracije stanovništva Beograda – demografska analiza“, magistarski rad, Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet.
- Šantić, Danica. 2013. “Razmeštaj stanovništva Srbije u kontekstu teorije o populacionom optimumu“, doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet.

...

Republički zavod za statistiku, Knjiga 8: “Stanovništvo prema migracionim obeležjima – podaci po naseljima“. 2004, Beograd.

Republički zavod za statistiku, Knjiga 9: „Миграције, подаци по општинама I gradovima“. 2013, Beograd.

Примљено / Received: 19. 10. 2015.

Прихваћено / Accepted: 22. 02. 2016.